

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” CLUJ-NAPOCA

FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE

TEZĂ DE DOCTORAT

RELAȚIILE TRANSILVANIEI CU POLONIA ÎN SECOLUL
AL XVII-LEA

COORDONATOR ȘTIINȚIFIC:

Acad. prof. univ. dr. IOAN-AUREL POP

DOCTORAND:

CIPRIAN RAD

CLUJ-NAPOCA

2012

CUPRINS

Introducere: intenții, scop, metodologie.....	I
I. Istoriografia problemei.....	1
II. Uniunea polono-lituaniană în secolul al XVII-lea.....	5
II.1. Problema unității în Uniunea polono-lituaniană.....	5
II.2. Sarmatismul.....	10
II.3. Regele.....	12
II.4. Nobilimea.....	19
II.5. Seimul.....	23
• Senatul.....	24
• Camera deputaților.....	25
• Dietinele.....	25
II.6. Legislația.....	27
II.7. Veniturile.....	30
III. Transilvania în secolul al XVII-lea.....	33
III.1. Principele.....	35
III.2. Consiliul princiar.....	40
III.3. Dieta.....	41
III.4. Veniturile.....	43
III.5. Legislația.....	45

IV. Polonia și Transilvania în contextul politicii internaționale.....	47
IV.1. Secolul al XVII-lea și relațiile internaționale.....	47
IV.2. Politica externă a Poloniei în secolul al XVII-lea.....	53
IV.2.1. Relațiile Poloniei cu Imperiul Otoman.....	55
IV.2.2. Relațiile Poloniei cu Crimeea.....	66
IV.2.3. Relațiile Poloniei cu Suedia.....	72
IV.2.4. Relațiile Poloniei cu Moscova.....	83
IV.2.5. Prusia.....	90
IV.2.6. Relațiile Poloniei cu alte state.....	94
IV.2.7. „Chestiunea cazacă” în secolul al XVII-lea, o problemă regională?.....	100
IV.3. Politica externă a Transilvaniei în secolul al XVII-lea.....	111
IV.3.1. Relațiile Transilvaniei cu Imperiul otoman.....	115
IV.3.2. Relațiile Transilvaniei cu Imperiul romano-german.....	121
IV.3.3. Transilvania și Războiul de 30 de ani.....	127
IV.3.4. Relațiile Transilvaniei cu Țările Române extracarpatică în secolul al XVII-lea.....	131
V. Relațiile Transilvaniei cu Polonia în veacul al XVII-lea.....	139
V.1. Scurt istoric al relațiilor dintre Transilvania și Uniunea polono-lituaniană.....	139
V.2. Transilvania și Uniunea polono-lituaniană în timpul lui Gabriel Bethlen.....	142
V.3. Principii Rákóczi și relațiile cu Uniunea polono-lituaniană.....	166
• Gheorghe Rákóczi I.....	166
• Gheorghe Rákóczi al II-lea.....	184
V.4. Relațiile Transilvaniei cu Uniunea polono-lituaniană în timpul lui Mihail Apafi.....	221
Concluzii.....	231
Bibliografie.....	235

Cuvinte cheie:

Relațiile Transilvaniei cu Uniunea polono-lituaniană, Republică nobiliară, principat, trimiși, campanie, scrisoare, tratat, rege, secolul al XVII-lea.

Rezumat:

Cercetarea de față propusă ca teză de doctorat are ca obiectiv prezentarea relațiilor dintre Transilvania și Uniunea polono-lituaniană, în secolul al XVII-lea, într-o perioadă de mari transformări pentru societatea europeană. Fără să aibă pretenția unei tratări și a unei analize exhaustive această lucrare se dorește a fi o abordare a relațiilor dintre principatul Transilvaniei și Uniunea polono-lituaniană din perspectiva evenimentelor care duc la reconfigurarea geo-politică a Europei Centrale și de Est, în secolul al XVII-lea. Pentru istoria Transilvaniei, secolul al XVII-lea reprezintă o perioadă deosebită încadrată de domnia lui Mihai Viteazul și instaurarea regimului habsburgic. În prima jumătate a secolului al XVII-lea, la adăpostul ocrotirii turcești s-a putut dezvolta un stat transilvan care a reușit să se afirme și în plan internațional, când se găseau la cârma acestei țări personalități de importanța lui Gabriel Bethlen sau a lui Gheorghe Rákóczi I. Secolul al XVII-lea este o perioadă istorică care se distinge printr-un relativ echilibru de forțe, prin ponderea tot mai mare a „rațiunii de stat” și prin diversitatea tendințelor politice. Pentru țările române era importantă existența unui echilibru între Imperiul Otoman, Uniunea polono-lituaniană și Imperiul romano-german, slăbirea sau întărirea uneia sau alteia echivala cu modificarea raporturilor de forțe ce le-ar fi putut afecta statutul.

La începutul secolului al XVII-lea, Principatul Transilvaniei era un stat destul de tânăr care oscila între un regim al stărilor și un stat autoritar, situație care va dăinui până la cucerirea sa de către Habsburgi și care a variat în funcție de persoana principelui și de personalitatea acestuia. Inclusă în *dar-al-ahd* Transilvania avea un statut privilegiat ceea ce i-a permis să ducă și o politică externă activă, desigur, în limitele permise de către puterea suzerană. La rândul său, Uniunea polono-lituaniană (1569) a evoluat după stingerea dinastiei Jagiellone (1386-1572) pe un „drum original” spre o Republică nobiliară în care, potrivit principiului „viritim”, orice nobil polon avea dreptul de a participa la alegerea regelui și de a fi ales. „Libertățile de aur” precum *liberum veto* sau *rokosz* au împins Uniunea polono-lituaniană pe un drum invers decât cel parcurs de alte state, în loc să se îndrepte spre absolutism regalitatea a continuat să-și piardă

privilegiile în detrimentul nobilimii, ceea ce va favoriza prăbușirea sa. Spre deosebire de regii Uniunii polono-lituaniene, principii Transilvaniei au reușit pe parcursul secolului al XVII-lea să stăvilească tendințele nobilimii de a crea un stat de stări în care principele să fie subordonat în totalitate acestora. Se adaugă la aceasta și faptul că principatul era sub suzeranitate otomană, iar padișahul dorea în fruntea sa o singură persoană, care să conducă și să răspundă, și nu un grup de nobili incerți și greu de controlat.

Între anii 1601 și 1699, Centrul și Estul Europei au suferit schimbări fundamentale care au dus la reconfigurarea relațiilor internaționale în zonă. Modificările survenite au făcut ca Uniunea polono-lituaniană și Imperiul otoman să nu mai aibă rolul hotărâtor în problemele politice și militare ale Europei Centrale și de Est. Am dorit să mă concentrez pe intervalul temporal 1613-1690, având în vedere faptul că este atât perioada de glorie a principatului Transilvaniei și a Uniunii polono-lituaniene, cât și epoca decăderii lor. Cred că aceste limite temporale precise, care se încadrează între domniile lui Gabriel Bethlen și Mihail Apafi I, se pretează la o asemenea tratare, întrucât sunt puncte de reper fundamentale care reprezintă: primul un nou început și al doilea un final de drum. Am considerat necesar să încep, în primele două capitole, cu o scurtă prezentare a celor două state în secolul al XVII-lea pentru o mai bună înțelegere a raporturilor dintre ele, a asemănarilor sau a deosebirilor organizatorice. Am explicat apoi natura și funcționarea celor două state insistând pe elementele care coordonau sau influențau politica externă a principatului și a Uniunii polono-lituaniene. Un capitol distinct este alocat relațiilor politico-militare ale celor două state cu vecinii și cu cele mai importante puteri ale continentului, de soarta cărora a depins stabilitatea și existența lor. Am socotit de importanță capitală și inserarea în această complexă ecuație a „chestiunii cazace” care a schimbat soarta Uniunii polono-lituaniene și a Europei de Est. La fel de importantă a fost și dinamica raporturilor dintre Transilvania și Imperiul otoman, jocul de interese dintre marile puteri, ca și poziția țărilor române. În ultimul capitol am încercat să prezentăm relațiile dintre Transilvania și Uniunea polono-lituaniană, începând cu un scurt istoric al relațiilor politico-militare din secolul al XVII-lea și continuând cu detalierea acestor legături între domnia lui Gabriel Bethlen și instaurarea stăpânirii habsburgice în Transilvania. Atât principatul Transilvaniei, cât și Uniunea polono-lituaniană ating apogeul dezvoltării și consacării lor în prima jumătate a secolului, pentru ca în primul deceniu al celei de-a doua jumătăți a veacului să-și înceapă declinul ireversibil. Republica nobiliară a fost statul care a menținut echilibrul de putere în Europa Centrală și de Est.

Prăbușirea sa a însemnat modificarea raportului de forțe din această parte a continentului. Transilvania, în schimb, în scurta sa existență ca principat autonom, a încercat să-și consolideze statutul și, în același timp, să obțină recunoașterea sa în plan internațional. În acest context, relațiile cu puternicul său vecin nordic păreau să fie una dintre soluțiile care să ajute la atingerea acestor obiective. În plus modelul de organizare politică oferit de Uniunea polono-lituaniană era unul foarte atractiv pentru nobilimea statelor vecine, deci și pentru cea transilvană cu atât mai mult cu cât în secolul precedent cele două state fuseseră unite prin persoana lui Ștefan Báthory care cumulasese funcția de principe a Transilvaniei cu cea de rege al Poloniei.

Aflată la nord de Transilvania, Uniunea polono-lituaniană a întreținut, cum era și firesc, relații cu vecinul său sudic plecând de la schimburi comerciale, de specialiști militari sau de altă natură, indigenatul unor transilvăneni în Polonia, stabilirea unor polonezi în Transilvania, schimburi culturale (prezența unor ardeleni la Universitatea din Cracovia și invers) etc. până la alianțe și confruntări armate. Istoria principatului Transilvaniei este legată de Polonia încă de la începuturile sale prin regina Isabela Jagiełło și apoi prin Ștefan Bathory care reușește să obțină în 1575 coroana poloneză. La acest moment de glorie al Principatului se vor raporta cei mai importanți principii ai Transilvaniei din sec. al XVII-lea (Gabriel Báthory, Gabriel Bethlen, Gheorghe Rákóczi I și Gheorghe Rákóczi al II-lea) care se considerau îndreptățiți să emită pretenții la tronul polonez ori de câte ori se ivea un prilej favorabil. Sigur că relațiile dintre cele două state nu se limitau doar la aspectele amintite, ci cuprindeau întreaga sferă a activităților economice, sociale, politice și culturale ale societății. Cei mai importanți principii ai Transilvaniei din secolul al XVII-lea au visat, prin urmare, să ocupe tronul polonez. Legăturile dintre Varșovia și Viena și politica, în general, antihabsburgică a principilor Gabriel Bethlen și Gheorghe Rákóczi I au făcut ca relațiile dintre cele două state, din prima jumătate a secolului al XVII-lea, să nu fie dintre cele mai cordiale. Deschiderea conflictelor dintre Poartă și Uniunea polono-lituaniană care vor fi o constantă pentru această parte a Europei de la începutul lor (1617), până la încheierea păcii definitive (1699) au influențat, la rândul lor, relațiile Transilvaniei cu Uniunea polono-lituaniană. Spre deosebire de Uniunea polono-lituaniană unde autoritatea regelui s-a degradat constant după rokoszul lui Nicolae Zebrzydowski, în Transilvania autoritatea princiară s-a consolidat odată cu urcarea pe tron a lui Gabriel Bethlen. Această slăbire a autorității regale în folosul șleahței s-a accentuat pe parcursul secolului al XVII-lea astfel încât Uniunea polono-lituaniană s-a transformat într-o Republică nobiliară greu de controlat, într-un moment în care

marile puteri ale continentului deveneau monarhii absolutiste. Slăbirea autorității regale și lipsa unei politici externe coerente a dus treptat la „izolarea” Uniunii polono-lituaniene în plan extern. La rândul său Transilvania încerca să-și consolideze statutul în relațiile cu Imperiul otoman și eventual să-și extindă teritoriul prin participarea la conflictele împotriva Imperiului romano-german. Aflată sub suzeranitate otomană, Transilvania nu putea să promoveze, în general, decât o politică externă care se încadra în limitele acceptate de către Istanbul, dar o politică echilibrată cu vecinul său nordic putea să fie o garanție că acest statut nu va fi modificat. Uniunea polono-lituaniană era conștientă, la rândul său, că modificarea statutului Transilvaniei sau a celorlalte Țări Române i-ar fi adus pe turci mult mai aproape de Varșovia motiv pentru care privea cu îngrijorare la orice acțiune a Porții în spațiul românesc. În prima parte a domniei sale, Gabriel Bethlen a fost preocupat de consolidarea autorității princiare în Transilvania, iar sprijinul pe care polonezii l-au acordat opozițiilor săi a făcut ca relațiile cu Uniunea polono-lituaniană să fie destul de tensionate. Politica antihabsburgică a principelui Gabriel Bethlen, o constantă a domniei sale, era în antiteză cu politica prohabsburgică promovată de către regele Sigismund al III-lea Vasa. Implicarea principelui Gabriel Bethlen în Războiul de 30 de ani va acutiza aceste tensiuni prin sprijinul pe care regele Sigismund al III-lea Vasa l-a acordat lui Gheorghe Homonnay, provocând ridicarea asediului Vienei, la care participa principele transilvan, și reacția Porții care a considerat atacul ca o ofensă adusă autorității sale. Conflictul declanșat între Imperiul otoman și Uniunea polono-lituanian ca urmare a acestei diversiuni relevă complexitatea relațiilor politice, în secolul a XVII-lea, în general, și a celor transilvano-polone, în special. Spre sfârșitul domniei, Gabriel Bethlen revine la sentimente mai bune față de Uniunea polono-lituaniană manifestându-și chiar intenția de a urca pe tronul acesteia după moartea regelui Sigismund. Pentru principele Gabriel Bethlen și pentru urmașii săi în scaunul de la Alba Iulia alianța cu Uniunea polono-lituaniană putea să ofere garanția menținerii autonomiei în cadrul Imperiului otoman și să-i țină la distanță pe Habsburgi care revendicau teritoriile ce aparținuseră Ungariei medievale.

Urmașii lui Gabriel Bethlen pe tronul Transilvaniei, principii din familia Rákóczi au continuat politica filo-otomană și antihabsburgică, ca unică soluție de menținere a autonomiei principatului. Relațiile tensionate ale lui Gheorghe Rákóczi I cu Înalta Poartă, din prima parte a domniei, și politica pacifistă promovată de către regele Vladislav al IV-lea în anii '30 ai veacului al XVII-lea, au făcut ca apropierea de Uniunea polono-lituaniană să fie o constantă a principelui

transilvan. Victoria lui Vladislav al IV-lea împotriva turcilor (1634), pacea avantajoasă încheiată cu Moscova la Polanowo (1634) și înțelegerea de la Stumsdorf (1635) cu suedezii au adus nu numai importante beneficii teritoriale Uniunii polono-lituaniene, ci și liniștea necesară refacerii și consolidării statului. Era astfel firesc ca atenția principelui Gheorghe Rákóczi I să se îndrepte spre marele Regat și spre obținerea ajutorului din partea acestuia în cazul în care Poarta dorea să ocupe principatul. Ulterior împăcarea principelui cu Poarta și implicarea Transilvaniei în Războiul de 30 de ani au dus la încordarea relațiilor dintre cele două state, pentru ca în ultimii ani de domnie să se încerce o apropiere în vederea organizării unei mari coaliții antiotomane. Moartea regelui polon și acutizarea revoltei cazace îl vor determina pe Gheorghe Rákóczi I să aspire la tronul Uniunii polono-lituaniene, fără a lua în calcul faptul că profesa o altă religie decât cea a majorității locuitorilor din țara al cărei rege dorea să fie.

Dificultățile prin care trecea Uniunea polono-lituaniană l-au făcut pe principele Gheorghe Rákóczi al II-lea să creadă că visul obținerii tronului polon poate deveni realitate. Prin urmare, întreaga sa politică față de Uniunea polono-lituaniană este centrată în jurul atingerii acestui obiectiv. Dar neglijând interesele familiei sale și ale propriului stat, Gheorghe Rákóczi al II-lea se va aventura într-o campanie fără precedent împotriva Uniunii polono-lituaniene care se va încheia cu un dezastru de pe urma căruia principatul nu-și va mai reveni niciodată. Politica bunei vecinătăți promovată de către principele Mihail Apafi va aduce împăcarea dintre cele două state, puternic afectate de enenimentele din deceniul al șaselea al secolului al XVII-lea, iar ocuparea Transilvaniei de către Habsburgi, care a fost posibilă și ca urmare a regresului Uniunii polono-lituaniene din ultima parte a secolului, a însemnat și sfârșitul relațiilor politice dintre cele două state. Secolul al XVII-lea se încheie astfel cu ocuparea Transilvaniei de către Habsburgi în timp ce starea de deteriorare în care se afla Uniunea polono-lituaniană, ca urmare a situației politice interne și a eșecurilor din plan extern, se accentuează.